

Dr. GAAL GYÖRGY

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT GYERGYAI FERENC NYELVÉSZ, MUZSIKUS, KOLOZSVÁR 1848-AS KÖVETE, KIRÁLYBÍRÁJA

Családja és pályakezdése

A lófő székely kissolymosi Gyergyai család egyik Pál nevű őse az unitárius Kollégium elvégzése és rövid torockói tanítóskodása után a XVIII. század legelején telepedik le Kolozsvárra. Kétszer is módos özvegyasszonyt vesz feleségül, s a tekintélyes polgárok közé emelkedik. A város egyik szenátorául választják, s három társával ő készíti el Kolozsvár 1734-es leírását.¹

Gyergyai Pálnak két fia terebélyesíti ki a családfát, ifjabb Pál (+1784) és Mihály (1748-1828). Mindketten részt vettek a város és az unitárius egyház vezetésében, s mindketten kétszer nősülve számos utódot hagytak maguk után. Pálnak nyolc, Mihálynak kilenc gyereke található a családfán. Az ötvös mintakönyvet maga után hagyó Mihály² két fia növelte a család hírnevét a XIX. században: Gyergyai Ferenc (1785–1845) főkörmányszéki ügyvéd és Sámuel (1794–1851) szebeni kincstári titkár. Az utóbbi Ferenc lányát - saját unokahúgát - Gyergyai Borhálát (1821–1910) vette feleségül, s a házasságukból született id. Gyergyai Árpád³ lett a orvosdinasztia alapítója, s a család egyetlen folytatója. Gyergyai Sámuel különben 1848-as tevékenysége miatt a szebeni katonai törvényszék 1849. szeptember 22-én ötévi várfogságra, hivatala elvesztésére, minden vagyona elkobzására ítélte.

Ifjabb Gyergyai Pál a kolozsvári Óvárban lakik, szintén kétszer nősül. Második, Komjátszegi Hedvigával kötött házasságától (1748. június 18) fogva vezetett jegyzetfüzete fennmaradt.⁴ Ide jegyezte be gyermekei születését, rokoni halálát, s évente a befizetett adót. Örököse, László (1764–1833) nevű fia lett, aki a kis jegyzetfüzethe is folytatta a beírásokat. Ő az 1820-as években már a Belső-Közép tizedben lakott, gyászielentése szerint a város szenátora, az unitárius konzisztórium tagja, a helybéli eklézsia kurátora volt. A családi hagyományokhoz híven ő is kétszer nősült, s mindkét feleségét túlélte. Összesen kilenc gyermeke született, közülük a homoródalmási Barra Krisztinával kötött második házasságából való két fiú: Ferenc és László. Velük ez a Gyergyai ág kihal. Ferencnek nem volt gyermeke. László (1804–1866) főkörmányszéki számjegyzőnek Joó Eszterrel kötött házasságából egyetlen leány-utód maradt.

A kétszáz éve, 1799. november 4-én született Gyergyai Ferenc bizonyára a család óvári házában látta meg a napvilágot, s első fiúgyermekként mindent megkaphatott, amiben a legmódosabb polgárgyermekek akkoriban részesültek. Édesanyja is nagynevű székely unitárius családból származott: Barra Ferenc kolozsvári orvosnak Agh István püspök Klára lányával kötött házasságából. Barra Krisztina egyik testvére, István, (1770–1824) kolozsvári or-

vos, a másik, Zsuzsanna (1781–1828) Kőrmöczy János unitárius kollégiumi igazgató, majd 1821-től püspök felesége volt. Egyik nekrológírója szerint Gyergyai apjától „a tréfás, kedélyes modort”, anyja családjától az „otthonos nyájas-ságot, szeretetreméltó természetességet” örökölte.⁵ Mint módos nemes ifjút nem járaták a kollégiumba, otthon taníttatták, s valamelyik házitanítója fedezhette fel zenei tehetségét, indította el az énekesi pályán.

Az Unitárius Kollégium Érdemsorozati jegyzőkönyvében⁶ csak az 1815/16-os tanévtől bukkan fel Gyergyai Ferenc neve, négy tanéven át a „nemes, publikus” diákok közt az éltanuló. Ez azt jelenti, hogy nem költözött be a kollégiumba, nem subscribált, s így a tógás diákok névsorában sem szerepel neve. Tetszése szerint járhatott órákra, csak félénkenként kellett a vizsgákat letennie. Ezeken mindig 1-es, eminens osztályzatot ért el. A kollégium igazgatója, a történelem és földrajz tanára ekkoriban Molnos Dávid volt. Németországban tanult, s a német filozófiai gondolkodás híveként ismerték. A bölcséleti tárgyakat nagynénjének, Gyergyai Krisztinának a férje, Füzi János tanította, a reáltárgyakat pedig ótordai Székely Miklós. A teológia ekkori előadója Sylvester György, egyben városi pap is. A publikus diákok azonban alig tanultak teológiai tárgyakat, mert nem készültek egyházi pályára. Gyergyai II. éven unitárius dogmatikából, IV. éven pedig egyháztörténelemből tett vizsgát. Tanult viszont sok filozófiát, logikát, történelmet, latin irodalmat és németet, egy kevés jogot, matematikát, fizikát és kémiát. 1819 júniusában tette le utolsó osztályvizsgáit.

A nemes ifjak a kollégiumi tanulmányok után rendszerint jogi műveltség megszerzésére törekedtek. A Gyergyaiak közül akkor már többen is jogászok voltak. Az édesapa unokatestvére, Gyergyai Ferenc a város egyik neves ügyvédje volt. A jogi képzés akkoriban a kollégiumok melletti jogakadémiai tagozaton folyt. Az unitáriusoknak nem volt ilyen tagozatuk, úgyhogy végzettjeik vagy a református vagy pedig a katolikus tanintézet jogi kurzusára jártak. Kétségtelenül a katolikus Királyi Liceum keretében működő, még Mária Terézia alapította jogi tanfolyam volt a rangosabb.⁷ 1820 táján két saját professzorral s néhány betanító tanárral működött, kilenc tárgyat adtak elő. A tanulmányi idő három év volt, de a szorgalmasabbak két év alatt is letehették a vizsgákat. Gyergyai Ferenc 1819 ősze és 1821 júliusa között tanult itt. Ekkoriban Bánó István volt a természetjog, Vajda László pedig a hazai és büntetőjog, jogtörténelem tanára. Nagyobb hatással lehetett Gyergyaira a logikát és etikát előadó Koros Imre piarista gimnáziumi tanár, egyik levelében külön üdvözléssel.⁸

A tanfolyam elvégzése jogi műveltséget adott, de az ügyvédi vizsgát csak Marosvásárhelyen, az ottani Királyi Táblánál lehetett letenni rendszerint egy évnyi gyakorlat után. Gyergyai 1821–1822-ben gyakornokoskodott Erdély akkori legfelsőbb bíróságán. Ebből az időszakból fennmaradt tizenegy édesapjához írott levele.⁹ Ezekből kiderül, hogy gróf Tholdalagi Mihály házában lakott, és étkezett, s a grófnál írnoki szolgálatot teljesített. Leírja a gróf halálát és temetését is. Néha panaszkodik, hogy sok az írnivalója, papírt kér édesapjától. Céltudatos készüléseire ilyen mondatok utalnak: „Céломra, mely most legközelebb a törvény világgal való ismeret, becsületes hírnév - állhatatosan törekedek” (1822. február 10.), „Tanulásom, inkább, mint ezelőtt, folyta-

tom meghatározott akarathól" (1822. március 4.). Majdnem minden levélben üdvözetek sorát küldi rokonainak, barátjának, Brassainak, s közvetíti a „Méltóságos ítélőmester, Pávai Elek” és az „unitárius procuratorok” üdvözlését édesapjának, valamint nagybátyjának, id. Gyergyai Ferencnek. „Bolyai professzor úr” pedig Körmöczi püspöknek és feleségének küld üdvözlést. Március végén az a kitüntetés éri, hogy Zeyk Dániel táblai ülnök kíséretében egy 4–5 hetes magyarországi utazáson vehet részt, Pest-Budát is alaposan megismeri. A látottakról beszámol apjának (1822. április 9.). Fennmaradt Zeyk Dánielnek is az apjához írott július 22-i levele, melyben ilyen mondatok olvashatók: „A fiú magát engedelmesen, szelíden, becsületesen viselte, úgyhogy mind az én megelégedésemet, mind a mások szeretetét megnyerte. Szerencsétlenem az urat, hogy ilyen jó fiút nevelt és szívemből kívánom, hogy benne ezután is teljes öröme lehessen”.¹⁰ Minden valószínűség szerint még 1822 folyamán Gyergyai megszerezte az ügyvédi oklevelet.

A város tisztviselője és követe

Akkoriban egy jogvégzett fiatal Kolozsvárt pályáját vagy a főkormány-széknél vagy a tanácsnál kezdhetette. Gyergyai még 1821 őszén vagy két hónapig gyakornokoskodott a főkormányshéknél, s bizonyára belátta, hogy ott igen-igen lassan lehet előre haladni, rengeteg a versenytárs. Így nem csoda, hogy ügyvédi diplomája megszerzését követően inkább a városnál próbálkozott elhelyezkedni. Itt amúgy is akkoriban családja három tagja viselt már tisztséget: édesapja, Gyergyai László szenátor, nagybátyja, Gyergyai Mihály divizor (osztóbíró), ennek fia, Ferenc pedig prokurátor (jogtanácsos) volt. Ifj. Gyergyai Ferencet - akit ezután többnyire így különböztettek meg édesapja unokatestvérétől, a szintén jogász id. Gyergyai Ferenc-től - 1823. március 5-én alkalmazták iktatónak a kolozsvári tanács jegyzői irodájában.

Ez az iroda intézte a tanács írásbeli ügyeit, vezették a tanácsi jegyzőkönyveket, iktatták a beérkezett iratokat, s ismertették a tanáccsal, leírták és kiadták a választleveleket, határozatokat, felsőbb hatóságoktól kért jelentéseket. A kolozsvári tanácsnál három majd négy tisztviselője volt ennek az irodának: főjegyző, aljegyző, iktató, levéltáros. A levéltáros feladatköre állandónak számított, a másik három tisztviselő viszont kétévenkénti váltásban töltötte be tisztségét. Vagyis az iktató két év múlva aljegyző lett, újabb két év múlva pedig főjegyző. Ha innen nem lépett elő szenátornak, királybírónak vagy főbírónak, akkor újra kezdhetette az iktatói besorolással. Az iktató egyben a „választott közönség”, vagyis a városi százfős nagytanács jegyzője volt.

Gyergyai kétszer végigjárta a jegyzőség ranglétráját.¹¹ 1823–24. iktató, 1825–26 aljegyző, 1827–28 főjegyző, 1829–30 iktató, 1831–32 aljegyző, 1833 főjegyző. Bizonyára pontossága, igényes fogalmazókészsége, ritka szép kézírása e tizenegy év alatt meghozta számára az elismerést, úgyhogy édesapja 1833. április 8-i halálát követően a megürült szenátori helyet vele töltötték be. A városi tanácsnak akkoriban 12 tagja volt, közülük kettő a város vezető tisztviselője, a főbíró és a királybíró. A többi tíz szenátor (tanácsos) nem számított fizetési alkalmazottnak, de a városi ügyintézés, közélet, gazdálkodás valamelyik területéért felelt. A szenátori megbízatás hat évre szólt, s ezt az időszakot

Gyergyai ki is töltötte. Közben két országgyűlésen képviselte városát. A jegyzői iroda fizetett alkalmazottai nem lehettek a tanács tagjai.

Ma már csak találgathatjuk, hogy 1840 júliusában miért mondott le Gyergyai a tanácsosságról, s ült vissza a jegyzői irodába iktatónak. Elképzelhető, hogy anyagi okok is közrejátszottak. Ezzel függhet össze lakcímének változása. Édesapja Szentegyház utcai házából az 1840-es évek elején a Király utcába, majd 1848-ban a Kül-Torda utcába költözik. A jegyzői iroda rangfokozatait e sorrendbe tölti be: 1841–42: iktató, 1843–44: aljegyző, 1845–46: főjegyző, 1847–48: iktató. 1848-ban ismét követnek választják.

Kolozsvár szabad királyi városnak az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlésében két képviselői hely járt. A követeket rendszerint a tanácsosok közül választották. A nem Kolozsvárt tartott országgyűléseken való részvételt, több hónapi távollétet csak módosabb polgár engedhette meg magának. Gyergyait négy alkalommal tisztelték meg követi mandátummal.

Az 1834. május 26-ra összehívott országgyűlést Kolozsvárt tartották, s 1835 januárjának végéig húzódott el. Ezen Kolozsvár követi Nagy István és Gyergyai Ferenc voltak. Az országgyűlés nyomtatásban is közzétett jegyzőkönyvéből és irománkönyvéből¹² kitűnik, hogy az egyes üléseken főleg a nemesi, főnemesi férfiak, szász követek vitték a szót, a városok képviselői csak ritkán jutottak szerephez. Ez alkalommal azonban Gyergyai megtisztelő és neki fekvő feladatot kapott. A karok és rendek szeptember 1-én elhatározták, hogy tiltakoznak öfelségénél az utóbbi évtizedekben Bécs részéről elkövetett temérdek sérelem és törvénytelenység ellen. A sérelmi felirat Bécsbe vitelére és átadására 12 tagú küldöttséget választottak. Az egyik küldötti helyet a városok követeinek tartották fenn, s erre a lehetséges 123 szavazathól 121-gyel Gyergyai Ferencet választották, s egyben a küldöttségi jegyző szerepét is neki osztották ki. Úgyhogy az út folyamán felvett jegyzőkönyvet, s az országgyűlésnek küldött jelentéseket mind Gyergyai fogalmazta meg, s Degenfeld Ottó gróffal együtt írta alá. A küldöttség részére az országgyűlés szeptember 11-én 14 pontos „utasítványt” adott. Szeptember közepe táján indultak útnak, 29-én már Pozsonyból kelteztek jelentést, október 6-án Bécsből. Október 3-án fogadta a küldöttséget Ferenc császár, Erdély nagyfejedelme. Semmilyen ígéretet sem tett. A folyamodványra majd írásban küld választ. A küldöttség „végtudósítványt” november 2-án Kolozsvárt írták, s úgy tűnik, nem jártak sikerrel.

Az 1837. április 17-re Nagyszébenbe összehívott és 1838. március 31-én berekesztett országgyűlésre¹³ Kolozsvár követül Ágoston István főbíró és Jónás Dánielt választotta. A július 3-i ülésen jelentették be, hogy Ágoston a követségről lemondott, s helyébe a város ifj. Gyergyai Ferencet küldte. Megéljenzik. Július 22-én a követi esküt is leteszi. Ezen az országgyűlésen alig-alig jut szerephez-szóhoz Gyergyai. Január 12-én Kolozsvár követi városuk megbízásából kéri, hogy az 1810-es országgyűlésen megindított pereket folytassák, január 29-én a városi törvényhatóság sérelmeit felsoroló kérvényt terjesztenek elő, 23 okmányt mellékelnek. Február 26-án Kolozsvár város közönségének kérelmét tolmácsolják: vásárolja meg a kincstár a főtéri Nagy Bánffy-palotát a Főkormánysház részére. Csak annyit sikerül elérni, hogy egy

bizottságot küldenek ki a ház „megvizsgálására”, s a következő országgyűlésen való javaslattételre.

A harmadik, 1848-as követi meghívatást a forradalom kezdetének erdélyi eseményei előzik meg. Ezekben is szerep hárul Gyergyaira. Mint iktató ekkor ő tölti be a városi száz férfiúból álló nagytanács jegyzői tisztségét is. A pesti hírek hallatára március 20-án a Kolozsvárt tartózkodó vezető politikusok úgy döntenek, hogy követeléseik nyomatékosabbá tételére a kolozsvári tanácsban tárgyalják meg ezeket, s ennek nevében nyújtsanak be feliratot a főkormányshoz. Március 21. lett az első forradalmi nap Kolozsváron.¹⁴ Méhes Sámuel református tanár, az Erdélyi Híradó szerkesztője terjesztette elő a tanácsba a követeléseket. Leszögezte: „Kolozsvárnak is, mint Erdély magyar fővárosának békés úton, de alkotmányos joggal és törvényhatóságilag” fel kell lépnie. Éppen ezért intézzenek feliratot a főkormányshoz, melyben fejezzék ki hűségüket az uralkodóházhoz, kérjenek engedélyt a polgárőrség felállítására, s követeljék az országgyűlés rögtöpi összehívását, ahol kimondják a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést, az uniót Magyarországgal, valamint a sajtószabadságot. Gyergyai mint jegyző fogalmazza meg, majd olvassa el a felirat tervezetét, végül letisztázza. Egy 18 tagú küldöttséget választanak, mely Groisz Gusztáv főbíró vezetésével átadja a feliratot Teleki József főkormányzónak. A küldöttség tagja Gyergyai is. Anélkül, hogy részleteznők a kolozsvári eseményeket, csak a Gyergyaira vonatkozókat ragadjuk ki Kolozsvár város jegyzőkönyvéből.¹⁵

Miután a főkormányzó március 22-i leiratával kéri a polgári őrség megszervezésére vonatkozó tervezetet, március 27-én a tanács egy 17 tagú bizottságot választ, melynek feladata a felállítás és képviseleti rendszer kidolgozása. A bizottság elnöke Groisz, egyik tagja Gyergyai. A tervezetet a főkormányshoz április 4-én hagyja jóvá.

Az országgyűlés április 10-én történt meghirdetését követően április 18-án arról dönt a városi közgyűlés, hogy a két követet titkos szavazással válasszák, s utasítást adjanak nekik az uniós törvénycikk elfogadására. Ugyanakkor öt felirat elküldéséről is határoznak. A királyhoz, nádorhoz, a független magyar minisztériumhoz és a királyi főkormányshoz intézettek István főhercegnek, Magyarország nádorának a kiküldetését kérik az erdélyi országgyűlés királyi biztosául. Az Erdély törvényhatóságaihoz küldött átirat emellett azt is szorgalmazza, hogy az országgyűlésen az unió kimondása legyen a fő cél, s fogadják el a „magyarhoni országgyűlés törvényeit”. Mindegyik dokumentumot Groisz főbíró, Gut János szónok és Gyergyai jegyző írja alá. Bizonyára a megfogalmazás és letisztázás munkája is az utóbbira hárult. Az április 19-i közgyűlésen választották meg az országgyűlési követeket: 140 szavazó jelent meg: Gyergyai Ferenc 76, Groisz Gusztáv 71, Méhes Sámuel 55, Simon Elek 52 szavazathoz jutott. Úgyhogy Gyergyai és Groisz kapta a meghívatást.

Május 2-án hagyják jóvá a polgári őrség ideiglenes szabályzatát. A 43 pontos szöveg így kezdődik: „Az őrsereg célja: a bel-béke, személy- és vagyonbiztonság”. Ezt is Groisz, Gut és Gyergyai írja alá. A május 6-i jelentés szerint a szabályzatot Tilsch János nyomdaja száz példányban sokszorosította.

Valószínűleg Brassai Sámuel és Gyergyai vetette fel a tanácsban a gondolatot, hogy az országgyűlést a szűk Redut-terem helyett az unitárius templomban tartsák. A fő kormányzó nem adta beleegyezését. A Redut „tánctermének” méltó berendezésével Pataki József tanácsost és Brassai Sámuel bízák meg.

Az Erdélyi Nagyfejedelemség 1848-as országgyűlése¹⁶ május 29-én kezdődött, s erre az uralkodó nem István főherceget, hanem Puchner Antal erdélyi katonai főparancsnokot küldte ki képviselőjéül. A május 30-án megválasztott 36 tagú „jegyzőkönyv megbíráló bizottságba” Gyergyai is bekerült. Ugyanakkor határoztak arról is, hogy unió-bizottságot létesítsenek, mely az egyesülés részleteit a magyar minisztériummal megtárgyalja, és az e tárgyban hozandó törvényjavaslatokra anyagot szolgáltatson. Eleinte 24, majd 27 tagúra tervezik a bizottságot. Még 30-án délután a választásra is sor kerül. Három román és négy szász jut a bizottságba, melynek elnöke maga Teleki József fő kormányzó. A névsort felterjesztik az uralkodóhoz. Utóbb kiderül, hogy sérelem esett: a szabad királyi városoknak egyetlen hely sem jutott a bizottságban. Így június 2-án Gyergyai Ferencet e városok képviselőjeként választják a bizottságba. István nádor az uralkodó nevében június 19-én külön tudatja: „a két haza egyesülése részleteinek meghatározása iránt kinevezett bizottmány tagjai közé Kolozsvár városának követe, Gyergyai Ferenc is besoroztatik”.

Az unió kimondásával lényegében az erdélyi országgyűlés elvesztette hatáskörét, s az „erdélyi részek” is a pesti július 2-ára meghirdetett népképviselői országgyűlésre kellett hogy küldjék követeiket. Ezek számát 73-ban állapították meg, s Kolozsvárnak ismét két hely jutott. Itt június 26–27-re tűzték ki a választást a Magyar kapu előtti térre, eső esetén az unitárius templomba. A választás lefolyásáról nem maradt fenn részletes tudósítás¹⁷, de eredménye kissé meglepő volt. Méhes Sámuel református kollégiumi tanár, az Erdélyi Híradó szerkesztője mellett gróf Széchenyi István közlekedésügyi minisztert küldték a parlamentbe. Széchenyi országosan ismert és becsült reformer politikus volt, 1821-ben Kolozsvárt is megfordult. A kolozsvári polgárok azonban nem csak tiszteletüket akarták kifejezni iránta, hanem nagy vágyuk teljesülését remélték e bizalomnyilvánítástól: a közlekedésügyi miniszter támogatása sokat segíthetett abban, hogy a város mielőbb vasúthoz jusson!¹⁸ Június 27-én a tanács egy négytagú bizottságot küldött ki, hogy még aznap elindulva megvigye a választás hírért és az arról szóló oklevelet Széchenyi grófnak. A négy küldött, Gyergyai Ferenc, Krizhai Miklós, Hegedűs Sándor és Kelemen Mihály július 5-én jelentette, hogy Széchenyi örömmel fogadta megválasztásának hírért, de már korábban elígérkezett Sopron megyének, ahol követté is választották. Így új választást kellett kiírni. Július 7-én a két legesélyesebb jelölt Gyergyai és Simon Elek ügyvéd volt. Az előbbit „jelentékeny szótöbbséggel” választották Kolozsvár követévé.¹⁹

A július 2-ra összehívott és július 4-én ténylegesen megnyitott „nemzeti képviselők közös ülésén” Pesten²⁰ július 15-én jelenti be Pálffy János elnök, hogy Széchenyi István helyett a kolozsváriak Gyergyai Ferencet választották követül, aki megbízólevelét átadta. Az igazoló választmány július 17-én érvényesnek nyilvánítja Gyergyai megválasztását. Gyergyai neve csak kétszer fordul elő az országgyűlési iratokban. Július 24-én a képviselőházi trónbeszédre

adott választ a nádorhoz megvívó 50 fős küldöttség tagja lesz. Október 25-én pedig az igazoló választmány kiegészítésekor őt is e testületbe választják. A városi jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Gyergyai és Méhes többször tett jelentést, írt tudósítást a tanácsnak. Így július 19-én Gyergyai arról számol be, hogy gondot fordít rá: Kolozsvár hivatali központ legyen, s vasutat kapjon. Augusztus 25-én és 28-án, majd szeptember 20-án tárgyalják az unió-bizottság eredményeit. Kolozsvár eszerint főtörvényszéket, katonai főparancsnokságot, katonai nevelőintézetet, sóhivatalt, váltótörvényszéket, univerzitást és a városon keresztül menő vasutat akar magának biztosítani. Október 2-án utasítják Gyergyait, mint a város követét, hogy járjon közben a kormánynál Kolozsvár védelmének ágyúútjeggel való megerősítéséért. Október 17-én veszi tudomásul a tanács, hogy Gyergyai sikeresen járt el: a honvédelmi bizottmány négy darab hatfontos ágyút rendelt Gyulafehérvárról Kolozsvárra.

Gyergyait közben az a megtiszteltetés érte, hogy a hétszemélyes tábla bírájával nevezték ki. Ez volt Magyarország legfelsőbb bírósága. Eleinte a király bírói hatáskörét gyakorolta, s hét bíróból állott, 1723-ban tagjai számát 15-re emelték. A kiegyezés után szerepét a kúria vette át. Semmilyen adatot nem találunk arra, hogy mikor történt Gyergyai kinevezése, s itt hogyan tevékenykedett. Ezért egyetlen forrásunkat, egyik nekrológját idézzük: „Alig töltött azonban képviselői fontos hivatásában néhány hónapot, s a hétszemélyes táblának rendes bírájával neveztetett ki, felismertetvén benne az akkori kormány illető tagjai által egyfelől a jellem, s másfelől a képesség - e két tulajdon, melynek hirtokosa ama nagy időkben nem volt kénytelen a közpályától az opportunitás gyászvitézei elől visszavonulni.”²¹

Mind képviselői, mind pedig bírói hivatásának Gyergyai a végső napokig eleget tett. Aradra is követte az országgyűlést. Az osztrák hatóságok ott tartottatták le, majd Pestre szállították, s rövid kivizsgálás után kezeslevél ellenében hazaengedték Kolozsvárra. A helyi katonai törvényszék kellett volna, hogy ítélkezzék fölötte. Nincs nyoma annak, hogy Kolozsvárt eljárás indult volna ellene. Végül is nem volt mit rábizonyítani.

Vagy másfél évig Gyergyai is teljes visszavonultságban élt. A városi tanácsban azonban nagyon hiányoztak a szakértői tisztviselők. Így 1851-ben díjnokként Gyergyai újra munkába állhatott, s 1851 novemberében pedig - nekrológírója szerint - „a szó valódi értelmében rákényszerített” az egyik tanácsosság elfogadására.²² Az 1850-es években végig Wendler Frigyes, a Ferenc József-rend lovagja a polgármester, s az öt tanácsos közül az egyik Gyergyai.

Az önkényuralom enyhülését jelző 1860-as Októberi Diploma kiadását követően lépések történnek a törvényes hatóságok visszaállítására. Decemberben Kemény Ferenc báró az erdélyi udvari kancellária ideiglenes elnöke, Mikó Imre gróf pedig Erdély gubernátora lesz. Bécs az uniót nem ismeri el. 1861 tavaszán az uralkodó elrendeli, hogy az erdélyi megyék és szabad királyi városok önkormányzati alapon szervezzék újjá vezető testületeiket.²³ Az újjászerveződést a magyar törvényhatóságok az 1848-as törvények előírásait szem előtt tartva hajtották végre. Kolozsvárt 1861. május 16-án tartottak polgármester-választást a Redut nagytermében. A 768 szavazóból ifj. Pataki Józsefre

648-an, Wendler Frigyesre 92-en, Dobokai Ferencre 17-en adták szavazatukat.²⁴ 18-án királyhírók választottak. A jobb hangzásért azonban ezt a tisztséget most főhíróiként említették. (Korábban a főhíró a polgármester volt!). A hét jelölt közül 428 szavazattal Gyergyai került ki győztesen.²⁵ 21-én a rendőrkapitányt választották meg Minorich Károly személyében, majd a tanácsosok s más tisztségviselők kijelölésére is sor került. Végül június 14-én a városi képviselőtestület 127 tagjáról voksoltak. Az új tisztségek és képviselőtestületet az 1848/XXIII. törvénycikk előírásai szerint június 28-án iktatták be ünnepélyesen. Pataki polgármester beszédében rámutatott, hogy 12 évi nélkülözés után tér vissza az alkotmányos rend.²⁶

A városi közigazgatás második emberére, a királybíróra ekkoriban „a város magánjogai, kiváltságai, pénztára és jöszágai” felügyelete tartozott. 1846-ig a városi rendőrség igazgatását is ő végezte, de akkor létesítettek egy külön rendőrigazgatói (főkapitányi) tisztséget.²⁷ A jogvégzett Gyergyai a maga közel négy évtizedes tapasztalataival kétségtelenül a legmegfelelőbb polgár lehetett e pozícióra. Szakértelmével azonban nem sokáig állhatott a város rendelkezésére. Ugyanis az uralkodó elrendelte a külön erdélyi országgyűlés összehívását, s tiltakozásul Kemény kancellár, majd Mikó gubernátor is lemondott 1861 novemberében. Még e hónap folyamán a választott magyar közigazgatási vezetők sorra benyújtották lemondásukat.²⁸ Kolozsvárt Pataki polgármester és Gyergyai királybíró is távozott székéből. Az utóbbi nyugdíjaztatását kérte. Az új tisztségviselőket egyszerűen kinevezték: polgármesteri megbízatást ismét Wendler Frigyes kapott, az ideiglenes királybíró Schwarz Károly lett. Ezzel lezárult Gyergyai tisztségviselői pályafutása.

A muzsikusz, szerkesztő, közéleti férfiú

Gyergyai Kolozsvárnak nem csak vezető tisztségviselője, hanem sokoldalú értelmiségije, sőt csodált muzsikusa is volt. A reformmozgalom kolozsvári támogatói közé tartozott.

Ott volt a Kolozsvári Casino alapítói és megszervezői közt 1833-ban. A januári közgyűlésen a választmány jegyzői tisztségére méltatták. Úgyhogy ő szerkesztette meg a kaszinó első szabályzatát és 226 „résztvényesének” jegyzékét.²⁹ Az ideiglenesen gróf Rhédey Ádám Belső-Közép utcai házában megnyílt kaszinó szabályzata leszögezi: „A Casino mívelt férfijak egyesülete, hova minden érdemes gondolkozású és magaviseletű férfi befogadtatik”. Működtetnek könyvtárat, játéktermet és éttermet. Az 1830-as és 1840-es években a kaszinóra jelentős szerep hárul a művelődési mozgalmak pártolásában, a reformeszmék terjesztésében. Gyergyai a forradalomig a kaszinó tagja, 1842-ben ismét jegyzővé választják. Az 1850-es évek névsoraiban nem szerepel.

A kaszinó számos sajtóterméket rendelt meg, fővárosi és külföldi lapokat járatott, Mi több, lap alapítását kezdeményezte: támogatásával indult meg a Vasárnapi Újság 1834 tavaszán Brassai Sámuel szerkesztésében. Több kolozsvári lapot felkaroltak. Gyergyai évtizedeken át részt vett Kolozsvár sajtóéletében, bár konkrét tevékenységének kevés nyoma maradt. Úgy tűnik, ha írt is cikkeket, azokat nem jegyezte nevével, s így egyelőre nem azonosíthatók. Életrajzai szerint az 1840-es években tagja volt az Erdélyi Híradó szerkesztősé-

gének. A lapban nincs utalás erre. A Híradó Nemzeti Társalkodó című melléklapja 1838-as és 1839-es évfolyama is a munkatársak közé sorolja Gyergyait, bár neve sehol a laptestben aláíróként nem található.

Van azonban e korszaknak egy alig ismert sajtóterméke, melynek címlapján ténylegesen ott szerepel Gyergyai Ferenc neve is. Ez az első magyar nyelvű szórakoztató kalendárium Erdélyben. A Tilsch János és Fia cég indította 1838-ban, címe: Erdélyi Házi-segéd. Kalendárium 1839. esztendőre. Mindössze négy évfolyama jelent meg.³⁰ Az elsőn és az utolsón nincs feltüntetve a szerkesztő neve. Az 1840-re és 1841-re kiadott kötetben viszont feltűntetik: Szerkeszti ifj. Gyergyai Ferenc. Mindegyik kötet három „osztályból” (részből) áll. Az első a tulajdonképpeni naptár, a harmadik Erdély és Magyarország tiszti névtára. A középső rész érdekesebb: „Közhasznú ismeretek és mulattató dolgok”. Az 1840-es kötetben csillagászati és természettudományi ismeretterjesztő írásokat, az erdélyi fejedelmek névsorát, az 1838-as év európai történelmének eseményeit, az európai uralkodók „statisztikáját” olvashatjuk. Van jogi, orvosi és gazdasági tanácsadás. Néhány elbeszélés, novella, vers és anekdota képviseli az irodalmat. Olyan, akkoriban „kortárs” költők verseit találjuk itt, mint Czuczor, Bajza, Kriza, Vörösmarty. E részt a „tabellák” zárják a postai díjakkal, kamatszámítási, család-bérezési útmutatóval, s itt a vásárok lajstroma is. A Nemzeti Társalkodó 1840 végén ismerteti az Erdélyi Házi-segéd harmadik, 1841-es kötetét, s megállapítja: „A Házi-segéd mostani föllépésének módját, készületeit, terveit s irányát tekintve előlegesen meg kell vallanunk, hogy nem maradt el testvéreitől, sőt némileg azokat felül is múlta. Szerkesztő és kiadók a fejlődő idő szükségeit mind jobban-jobban átértve, a közvélemény s egyes értelmek nyilatkozatai által okulva, úgy látszik, naponként közelednek lényeges javításokkal azon eszmék valósításához, melyeket három év előtt magoknak kitűztek, s melyeket egy enciklopédiai kalendáriumnak, ha nevének s céljának meg akar felelni, szükségképp létesíteni kell”.³¹

Az önkényuralom korában az 1849–1852 között megjelenő Makoldy Sámuel szerkesztette Kolozsvári Lappal indul a város sajtóélete.³² Pár hónappal múltával Berde Áron unitárius kollégiumi tanár veszi kezébe a kezdeményezést, s 1852 októberében egy Hetilap című „gazdászati, műipari és kereskedelmi folyóirat” megjelentetésére kap engedélyt.³³ Ez 1855 márciusáig Erdély egyetlen magyar lapja, utóbb hetente két számmal is jelentkezik. Az 1853-as évfolyam 31. számában közlik a munkatársak jegyzékét, Gyergyai Ferenc neve is szerepel. Aláírására egyetlen cikk végén sem táltunk. Nevét az 1854-es évfolyam 99. számában *A magyar irodalom Erdélyben* című összeállítás említi: lapok munkatársa, és fordít is. Egy évi szünet után, 1856 márciusában Berde Áron és Vida Károly indít újabb lapot Kolozsvári Közlöny címmel. Majd a két szerkesztő összekülönbözése után Berde 1856. október 1-én újra indítja a Kolozsvári Közlönyt, s ennek Előfizetési felhívásában a héttagú szerkesztőséget: Dózsa Dániel, Fekete Mihály, Gyergyai Ferenc, Halmágyi Sándor, Kócsi Károly, Kriza János, Vass József. Úgy tűnik, hogy egy ideig Gyergyai valóban kapcsolódott e hetente megjelenő, gróf Mikó Imre szöcsövének számító laphoz. Mi ennek csak két bizonyítékát találtuk. Az 1856. november 22-i szám Könyvismertetés rovatában Gyergyai a Magyar nyelvészet című folyóirat II. év-

2

folyamának 1. füzetét mutatja be. 1857. április 9-én arról értesülünk, hogy gróf Lázár Kálmán egy történelmi beszédre tíz arany pályadíjat tűzött ki. A háromtagú bírálóbizottságot Gyergyai Ferenc, Kriza János és Dózsa Dániel alkotják. Június 28-án közlik, hogy négy pályamű érkezett be. Július 14-én már a díjazott művet is megnevezik, Halmágyi Sándor *Saphir*áját.

Valószínű, hogy Gyergyai ezekben a lapokban leginkább fordításokkal szerepelt. Szépirodalmat és tudománynépszerűsítő írásokat is tolmácsolt vagy átdolgozott. Ezek végén akkoriban ritkán tüntették fel az átültető nevét. Gyakran még kötetek esetében sem nyomtatták ki a fordítót. Példát erre Gyergyai esetében is találunk. Csak Szinnyei Józsefnek köszönhetően tudjuk³⁴, hogy *A Graefenbergi Vízgyógyintézet és Priesznitz (!) gyógymód körülményes leírása minden betegek számára, kik Graefenbergbe menni vagy a gyógyítást otthon végbe vinni szándékoznak* című „Munde Károly után” tolmácsolt kötetnek Gyergyai a fordítója. Pedig még A fordító figyelmeztetése is ott olvasható a kötet élén, persze aláírás nélkül, 1837. október 1-i keltezéssel. A Barra Gábor kolozsvári nyomdájából kikerült 229 lapos csinos kis könyv még egy függelék is tartalmaz a lovak betegségeinek gyógyításáról.

Van Gyergyainak egy szintén 1837-ből származó regényfordítása is, erre már kiírta nevét. A Tilsch és Fia kolozsvári könyvkiadó Külföldi Regénytár című sorozatának II. kötetében jelent meg az egykor népszerű svájci német író, Johann Heinrich Zschokke *Frock Jonathán* című 115 lapos kisregénye.³⁵ Meglepő, hogy a Világirodalmi Lexikon 18. kötete (1995) nem is tud e regény Gyergyaitól származó magyar tolmácsolásáról.

Fordítói munkásságával Gyergyai a hazai zenetörténetbe is beírta nevét. De nem csak szövegkönyv-fordító, hanem tehetséges muzsikus volt. Az 1819-től Kolozsvárt tevékenykedő zenetanár, Ruzitska György köréhez tartozott, feltehetően tőle is vett órákat. Mikor a Musikai Egyesületet 1837-ben Ruzitska konzervatóriummá szervezte át, ennek egyik oszlopos tagja lett Gyergyai. Jól iskolázott, selymes magas tenor hangja már a 20-as években feltűnt. Az akkor még fiatalember néhányszor a kolozsvári színtársulat operaelőadásain is fellépett. A Fogoly című dalműben 1822 decemberében szerepelt nagy sikerrel. Úgyhogy amikor 1825 májusában a száműzött Dom Miguel de Braganca portugál királyi herceg pár napot Kolozsvárt töltött, s tiszteletére a színház előadta Carl Maria von Weber Bűvös vadászát, maga Jósika János kormányiszéki ülnök kérte, hogy a tenor szólamú Max szerepét Gyergyai énekelje. „Valamint szép és kellemes énekével, úgy művészi játékszásával is köztetszést nyert, s zajos tapsok közt többször is kihívatott” - olvashatjuk a Budapesti Közlöny megemlékezésében.³⁶ Két évvel később, 1827 februárjában A sevillei borbély Almagrájában aratott sikert.³⁷ Akkoriban a színtársulat tagjai közt nem akadt hozzá mérhető tenorista.

Az 1840-es években már csak oratóriumokban lépett fel. A Konzervatórium részére lefordította Haydn két nagy oratóriumát, a Teremtést és az Évszakokat³⁸, Rossini Stabat Materét, Mendelssohn-Bartholdy Paulusát. A színház kérésére Donizetti Belisárját ültette át magyar nyelvre. Ennek bemutatója 1842. május 4-én volt. A Teremtés Ruzitska vezényelte első két magyar előadásáról így számol be az Erdélyi Híradó: „Április 5-kén a kolozsvári conservatorium ál-

tal a városi táncteremben adatott Haydn „Teremtés” című nagy oratóriuma. A számos és művelt közönség teljes helybenhagyással méltányolta a remek s nehéz muzsikai darab előadásában városunkban a hangászat sebes előmenetelét, s ebben igazgató Ruzitska úr buzgó fáradozása sikerült érdemeit. Ezen költemény szavai magyar nyelven énekeltettek. A főbb szerepeket énekelték: Gyergyai Ferenc (Uriel), Malom Lujza (Gabriel), Schell Mihály (Raphael), Frits Ferdinánd (Ádám), Schmied Júlia (Éva). Az angyalok kardalait nagy részint az ének iskola nevéndékei énekelték. Ezen nagy oratóriumot a conservatorium tagjai közkívánatra a tegnapi napon ugyancsak a tele volt táncteremben még nagyobb gyakorlottsággal s a közönség élénk helybenhagyásával adták elő.”³⁹ Egy ilyen 80 tagú együttest követelő mű előadása akkoriban Európa-szerte ritkaságnak számított.

Gyergyai rendszeres színházlátogató volt, a színház művészeivel, karmestereivel baráti viszonyban lehetett. Leginkább azonban barátjával, Brassai-val folytatható eszmecsere az előadásokról, zenei kérdésekről. Viszonyukra jól rávilágít Brassainak egy 1861 augusztusában hozzá írt levele. „Édes Ferenc barátom! Csak azt akartam veled tudatni, hogy ebben a városban egy igen respectabilis olasz társaságot találtam, s tegnap este „Semiramis”-t hallám olyformán, hogy az 1827-belit ha nem is feledtette el, de legalább nem rontotta meg képzetemet róla” - kezdődik a Frankfurthól írt beszámoló, majd az énekesek teljesítményének az elemzése következik. Végül anyjának küld üzenetet, s így zárja sorait: „Élj soká és vígan barátoddal, Brassaival”.⁴⁰

A Brassaihoz fűződő barátság talán gyermekkorukban kezdődött, sokszor emlegették, hogy egyidősök. Volt, aki később ebből próbálta megállapítani Brassai életkorát. 1834. február 1-én Gyergyai mutatta be Brassait a Kolozsvári Casinóban. A zene mellett a nyelvészkedés és a tudományművelés is összefűzhette őket.

Mindketten támogatói, aktív tagjai voltak az Erdélyi Múzeum-Egyletnek. Amikor az egyesület két szakosztályra oszlott 1861 februárjában, Gyergyai a történeti szakosztály 21 tagja között szerepelt.⁴¹ Az EME céljaira még áldozott is: fennmaradt „részvényes tag”-sági diplomája Mikó Imre és Finály Henrik aláírásával.⁴² Eszerint tíz évig évi 5 forintnyi részvényt vásárolt. Úgyhogy 1861. március 21-én elismerték így szerzett érdemeit.

A nyelvész

A forradalom és szabadságharc bukását követő évek nyomott hangulatában a közélet korábbi szereplői közül sokan a tudományművelés hátyái közé vonultak vissza. Kolozsvárt a tudományművelés fő mozgatója és támogatója ekkoriban gróf Mikó Imre. Gyergyai is az ő köréhez tartozott. Ismerve az ő nyelvészeti iránti vonzalmát, Mikó biztathatta Gyergyait, hogy észrevételeit foglalja kötetbe, tegye közzé. A megjelentetést anyagilag is támogathatta. A nyelv-művelés akkoriban hazafias tett volt. A mindenütt jelentkező germanizmusok elleni harc, egyik-másik példamondat politikai üzenetet is hordozott.

Gyergyai első könyve *A magyar nyelv sajátosságairól* címmel 1856-ban jelent meg Kolozsváron.⁴³ A címlap hátulján két Széchenyi-idézet olvasható. Az egyik az egész kötet alaptételét fogalmazza meg: „A valódi magyar senkit

se követ vaktában, hanem mind testi, mind lelki tehetségeit *sajátságai szerint* fejt ki". Egy egész oldalt betöltő Mikó Imrének szóló ajánlást egy hozzá intézett kétoldalas levél követ, melyből az csendül ki, hogy a tétlenségre hajló korban Mikó „buzdító példája” serkentette „a nyelvészi szórszálhasogatás kevesektől látogatott és sokaktól unt mélyeibe” a szerzőt. A közel négyoldalas Előszóban néhány elvi megállapítást hocsájt előre: gyakran hall olyan fordulatokat, amelyekről nyelvérzéke azt súgta, hogy nem magyarosak; arra a meggyőződésre jutott, hogy az egyedüli helyes, valódi kútfő az élő beszéd, mégpedig a „vegyületlen magyar helységek” csak magyarul tudó hölgyeinek a beszéde. A szabályokat az élő beszédből kell levonni, nem pedig előbb nyelvtant írni, s azután beszélni. Mindenkinek feladata a nyelv sajátosságait ismerni és megőrizni. „A nyelv kiválólag jellemzi a nemzetet. Nyelvében nyilatkozik érzelme, gondolkozásmódja, szelleme”. Művével meg szeretné tisztítani a nyelvet az idegenszerűségektől. Bár lehet kölcsönözni az idegen nyelvekből, de csak olyant, „ami megfér sajátosságainkkal”. Végül kéri a bírálókat a „Győzzön, ami jobb” szellemében.

A könyv szerkezete, nyomdai tördelése nem elég áttekinthető. Három fő fejezetre oszlik: A névviszonyítók vonzatairól és különbségeiről; Szórend; Mondatrend. A két utóbbi fejezet alig pár oldal, de néhány fontos megállapítást tartalmaz. Az első fejezet viszont 94 oldalt tesz ki, három alfejezetre és 34 pontra oszlik. Ennek bevezetőjében a nyelv, a szófajok kialakulásáról elmélkedik, s helyesen hasonlítja ezt a kisgyermek beszédtanulásához. Majd a viszonyításra tér rá: az idegen nyelvekben esetek (ejtések) és előjárósók segítenek ebben, a magyar nyelv viszont csak ragokat és névutókat alkalmaz. Ezért ezek helyes használata igen fontos. Itt kiderül, hogy nem csak az idegenszerűségek ellen hadakozik, hanem *A magyar nyelv rendszere* című 1846-ban kiadott akadémiai nyelvtan⁴⁴ egyes megállapításait is hibáztatja. Míg e kötet egyes ragokat rokonértelműnek, felcserélhetőnek tart, Gyergyai szerint minden ragnak külön funkciója, jelentésárnyalata van. Mindjárt a -ban, -ben ragot tárgyaló 1. pontnál ilyen - akkoriban nagyon is áthallásos - példamondatokat találunk a -ban és -ért felcserélhetetlenségére: „Sokat fáradozhat valaki látszólag a haza érdeké**ben**, de lehet, hogy nem a haza érdeké**ért**, hanem a magáé**ért**.” Vagy valaki „Élhet a hazá**ban**, ha nem is él a hazá**ért**. Élhet a hazá**ért**, ha nem is él a hazá**ban**.”⁴⁵ Nyelvtörténészre váró feladat, hogy Gyergyai megállapításait egyenként értékelje, kimutassa tévedéseit.

A szórendre vonatkozóan leszögezi, hogy „a magyar szórend sajátága még nincs egészen felfejtve.” Miskolczi Gáspár szerint⁴⁶ a szórendünkre vonatkozó első szabályt Fogarasi József ismerte fel 1838-ban: a nyomatékos mondatrész mindig az ige előtt áll. Ezt Brassai tovább fejlesztette. Gyergyai az, aki rámutat, hogy a nyomatékalan mondatban sem állhatnak akárhol a szavak. Ő ezt a szemléltető mondatot hozza fel: *Az ember okos állat* (értelmező szórend), *Okos állat az ember* (nyomósító szórend). A helyes értelmező mondatban az alanynak az állítmány mellett a helye. „A magyar mondatot egyértelműleg csak egyféleképp lehet rendezni magyarosan: minden más rendezés más értelmű vagy sajátágellenes!”⁴⁷

A mondatokra vonatkozóan ellenzi azok feldarabolását, egymásba éke-
lését. Másként szaggatott lesz szövegünk, „mint a szószerinti fordítás”. A helyes
fogalmazás ellenőrzésére legjobb a hangos felolvasás.

Befejezésként a szerző négy témakört sorol fel, amelyekről „vannak
még jegyzetei”. Közöttük két olyan, melyeket, ha kidolgoz, úttörő jellegűek le-
hettek volna: a magyar szónoklat sajátosságai; a magyar vers idoma összhangzás-
ban a zenével.

A könyv megjelenése feltűnést keltett Pesten is. Erdély egyetlen nyelv-
sze volt akkoriban Gyergyai. (Barátja, Brassai 1859-ig Pesten élt.) Úgyhogy a
szakszerű ismertetések, hírlatok mind a fővárosban jelentek meg, mégpedig
a legnagyobb magyar nyelvészek tollából. Ballagi Mór⁴⁸ Gyergyai eredeti gon-
dolkodását, megfigyelőképességét emeli ki. Megvédi *A magyar nyelv rend-
szerét*, mely nem térhetett ki a részletkérdésekre olyan monografikusan, mint
ahogy azt Gyergyai kívánná. Néhány vitatható kérdés után Ballagi leszögezi:
„a munka valódi nyeresemény nyelvészeti irodalmunkra nézve, és azt az óhaj-
tást költi fel az olvasóban, vajha mielőbb ismét találkozhatnánk szerzővel az iro-
dalmunk mezején”. Ugyancsak a Pesti Napló hasábjain Vadnay Lajos tér vissza
a kötetre.⁴⁹ „Igazán kincs e munkácska a magyar prózára nézve” - kezdi a
részletes bemutatást, elemzést. Dicséri Gyergyai éles felfogását, s mindenkinek
- főleg a tanároknak - elolvasásra ajánlja a kötetet.

Mindkét szakmabeli nyelvész sorából azonban kicsendül Gyergyai fel-
készültségének hiányossága: nem elég az élő beszédre hivatkozni. Kell ismer-
ni a nyelvtörténeti előzményeket, valamint a rokonnyelvi párhuzamokat is
egy-egy kérdés eldöntésénél. Hunfalvy rámutat⁵⁰, hogy a beszélt nyelv mellett
nagy íróink példái is mennyire fontosak. Nem „az élő nyelv a nyelv egésze”,
hanem az irodalmi nyelv.

Másfél évtizeden át készül Gyergyai újabb nyelvészeti kötete. Közben
csak két könyvismertetés utal a szerző állandó ilyen irányú érdeklődésére. A
Kolozsvári Közlönyben a Hunfalvy Pál szerkesztésében megjelenő Magyar
Nyelvészet című folyóirat II. évfolyamának 1. füzetéről ír.⁵¹ Hiánypótló kiad-
vány: „Élő nyelvnek fejlődnie s haladnia kell mind szüntelen a tökéletesedés
felé, amelynek nincs vége. E célt látszik kitűzni a Magyar Nyelvészet, valamint
egészben, úgy a legapróbb részletekben is, amelyek minél tökélyesebbek, an-
nál teljesebb az egész” - állapítja meg.

Másik ismertetése Arany János lapjában, a Szépirodalmi Figyelőben je-
lent meg X aláírással. Csak Gyulai Pálnak a kéziratot felküldő leveléből derül
ki, hogy szerzője Gyergyai. Mátray Gábor *A rendszeres szavalattal alaprajza*
című 1861-ben kiadott kötetét bírálja.⁵² Szomorúan állapítja meg, hogy német
mintára készült munka.

Gyergyai második nyelvészeti kötete a *Magyarosan* (A magyar nyelv sa-
jádtságairól írt jegyzetekhez) 1871-ben jelent meg Kolozsvárt⁵³, de ez sincs job-
ban megszerkesztve, inkább csak jegyzetek, vitairatok gyűjteménye.
Bevezetésében e megállapításhól indul ki: „Nem gondolkodom, hogy kész
akarva írna valaki nem magyarosan, sőt azt hiszem, mindenik író azt szeretné,
hogy kitűnő magyarsággal írjon; hanem az a baj, hogy nem figyelmeztették rá,
mi magyaros, mi nem, és így megszokta a nem magyaros kifejezéseket, nem

veszi észre a magyartalanságot, sőt éppen helyesnek véli”. Ezért szükséges ez a kötet, hogy tudatosítsa, mi helyes, s mi az, ami sérti a magyar nyelvérzékét.

A kötet első része megint pontokba szedi az észrevételeket. Jó részük a németes kifejezések, tükörfordítások ellen irányul. A *felmerül* (auftauchen) kapcsán jegyzi meg: „Csudálatos, különös jelenség az néhány írónál, hogy fel-felkapnak egy-egy szabálytalan szót, mint »képvisel, felismer, beismer, beszüntet, beigazol, heterjeszt, felemlít, felszáll, felmerül«, használják derűre borúra gyárilag ott is, ahol a nyelvbe[n] más képesebb szó van. Hiszen éppen úgy ír a szerző eredeti sajátos magyarsággal, ha ki tudja bányászni, válogatni a nyelv kincséből az árnyalati képeket leghívebben festő szót, nem pedig, ha egy esetenül felkapott szóval gyárilag élve a meglevő jókat is kiküszöböli (kiakolbulítja?) s ezzel a nyelvet is szegényíti”.⁵⁴

A könyv második része vitairat: *Brassai Sámuel ik-je*⁵⁵. Barátságukra utal a latin mottó: „Amicus Plato, sed magis amica veritas” (Barátom Plató, de még inkább barátom az igazság). Brassai egy 1863-ban megjelent tanulmánya azon megállapításával száll szembe, hogy „az egyetlen szenvedő képző az *-ik*”. Kimutatja, hogy a 40-es években még más volt Brassai véleménye, sőt az 50-es évek közepén is. Az *-ik* nem szenvedő képző, hanem személyrag. Van műveltető *-at*, *-et*, *-tat*, *-tet* rag, de nincs szenvedő *-tatik*, *-tetik*. A mai nyelvtanok elfogadják a *-tatik*, *-tetik* ragot (helyesebben képzőt), bár használatát nem helyeslik.

A rövid harmadik rész⁵⁶ *A magyar nyelv rendszerének* (1846) a megállapításaiból vagy 75 oldalszám szerint kiemeltet bírál, helyesbít. Hangsúlyozza, hogy az akadémiai kiadvány tankönyvnek is készült, s így félrevezetheti a tanulókat, megronthatja nyelvérzéküket.

A könyv zárószóiraiban ez az ajánlás olvasható: „Aki *magyarosan* kíván írni, kerülje az itt felhozott és a Magyar nyelv sajátságairól írt jegyzetbe[n] látható magyartalan és idegenszerű kifejezéseket, emellett tartsa meg az említett jegyzet szerint a magyaros *szórendet* és *mondatrendet*, ezenkívül még folytonosan figyeljen a közbeszédre, jegyezze meg a magyaros kifejezéseket, szójárásokat, idiotizmusokat, a szóösszetétel és mondat rendjét, így észre fogja venni: mennyire magyarosodik írása, ízlése, és milyen kapós lesz irata az olvasóközönségnél, amely oly alakban látja előadva az eszmét, amilyenbe maga is gondolja, magyarosan, magyar sajátsággal és így természetesen”. E második kötet alig keltett visszhangot. Úgy tűnik, nem is sikerült eladni. A fennmaradt példányokhoz Stein János 1892-ben új címlapot nyomtatott, s azzal bocsátotta forgalomba a máskülönben változatlan kiadványt. Nem találtunk a kötetről írt ismertetésre, Brassai Sámuel esetleges válaszára. Arany János is csak készült bírálatot írni róla. A könyv egy példányban fennmaradt körülbelül félszáz cenzúrával írt jegyzetét Váczy János 1917-ben közölte⁵⁷.

A két kötet alapján Gyergyait inkább nyelvművelőnek, mint nyelvtudós-nak minősíthetjük. Akárcsak legtöbb kortársa, autodidakta módon sajátította el az alapvető nyelvészeti ismereteket, majd nyelvérzékére, megfigyelő készségére támaszkodva, hazafias lendülettel fogott hozzá a hibák javításához, a helyes alakok terjesztéséhez. Nem volt szélsőséges, purista, mint többen kortársai közül. Szabó T. Attila az erdélyi nyelvtudomány történetét számba véve⁵⁸ csak

Gyergyai első könyvét méltatja, mint az egyetem megnyitása előtti időszak egyik megtermékenyítő egyéni teljesítményét.

Egyházi szerepe és halála

A Gyergyaiak a XVIII. századtól rendszeresen szerepet vállaltak az egyeteműs unitárius egyház és a kolozsvári eklézsia vezetésében. Gyergyai László főtanácsi tag és a kolozsvári egyházközség gondnoka volt. Id. Gyergyai Ferenc ügyvéd is rendszeresen eljárta a főtanácsi és képviselőtanácsi ülésekre. Ifj. Gyergyai Ferenc aránylag távol tartotta magát az egyházi ügyvezetéstől, bizonyára a város előljárói éppen elég feladattal látták el. Nevével először az 1843. augusztus 29-i kolozsvári főtanács jegyzőkönyvében találkozunk⁵⁹. A 23 „kürendbéli” között hárman is Gyergyaiak: rajta kívül id. Ferenc és saját öccse, László. Ő is kap feladatot: mondjon véleményt a kolozsvári kollégiumnál felállítandó „törvénytanító székre” vonatkozóan. Nincs nyoma, hogy beadta volna véleményezését.

Legközelebb a forradalmi időkben tartott 1848. június 18–19-i kolozsvári főtanácson vesz részt. Beválasztják abba a küldöttségbe, mely a Pesten tartandó „protestáns tanácskozáson” az unitáriusokat fogja képviselni. Az 1859 augusztusi Kolozsvárt tartott zsinati főtanácson éppen csak megjelent. Az 1861. június 29–július 2. között Tordán tartott zsinat alkalmával ő is egyike volt azoknak, akik Kriza Jánost püspökké választották. Majd mint Kolozsvár királybírája Feleken lovasbandériummal fogadta a püspökként hazatérő Krizát, s beszédben tolmácsolta a város polgárainak örömet. Kriza is beszédben válaszolt. Ezután a menet harangzúgás közepette leereszkedett a városba, s bevonult az unitárius templomba, ahol a hivatalos fogadtatási ünnepséget tartották.⁶⁰ Még két alkalommal jegyezték fel Gyergyai jelenlétét a főtanácsokon: 1861. október 6-án Kolozsvárt, 1868. augusztus 30–31-én Tordán.

Egy alkalommal Gyergyai „ügyként” is szerepelt a főtanácson. Ennek előzménye, hogy a már megrögzött agglégénynek számító 52 éves Gyergyai 1851-ben megnősült. Színészbarátjának, a kolozsvári társulat 1843–1846 közötti igazgatójának, Szerdahelyi Józsefnek (1804–1851) az özvegyét, Schwentner Júliát vette feleségül. Maga a feleség is színésznő volt, Szerdahelyi Kálmán és Szerdahelyi Nelli kitűnő művészek édesanyja. A színház iránti nosztalgia, régi vonzalom lehetett e házasság indoka. A közéletből átmenetileg kiszorult Gyergyai a családi életbe menekült. A házasság azonban csődöt mondott. Akkor még egyházi keretekben zajlott a frigyek felbontása. Az unitárius alpapi szék 1860. július 16-án mondta ki a válást. Az asszony ismételt fellebbezett. A főpapi törvényszék 1861. június 13-i ülésén - mivel minden békítési kísérlet hiábavalónak bizonyult - jóváhagyta a döntést⁶¹. Végül az 1861 júniusában tartott zsinati főtanács 39. szám alatt kimondta: a válást véglegesnek tekinti, s az ügyet lezárja. Az asszony ezután még vagyonmegosztási perrel is kísérletezett.

Az 1860-as években Gyergyai a Kül-Monostor utca 22. szám alatt (a későbbi Mentőállomáson inneni egyik, dr. Szóts Emil tulajdonát képező házban) lakott. Ebédelni bejárt az Óvárba nővéréhez, Lőrintzi Mihályné Gyergyai Rozáliához (1798–1867). Ott egész kis asztaltársaság alakult ki: Brassai Sámuel, Benczédi Gergely, Pap Mózes unitárius tanárok és Kelemen Benő együtt ebé-

deltek.⁶² Nővére halála után a Kül-Monostor utca 67. szám alatt a Ladányi-házban töltötte napjai jó részét, itt szép kert és kitűnő koszt állt rendelkezésére.⁶³

Élete utolsó éveiben - nem lévén örököse - szerény vagyonából juttatott egyházának is. 1868 júniusában Kelemen Benővel, Brassai Sámuellel és Jakab Elekkel 960 forintos alapítványt tettek az unitárius segélyezési alap javára. Ebből 273 forint volt a Gyergyai része.⁶⁴ 1869-ben könyveit adományozta az Unitárius Kollégium könyvtárának: 1514 darabot és 500 példányt saját művéből, *A magyar nyelv sajátosságairól* címűből. Az utóbbit az Egyházi Képviselő Tanács jutalomkönyvnek teszi félre. Azokból a kötetekből, melyek már a könyvtárban megtalálhatók, küldenek a tordai és székelykeresztúri iskoláknak is.⁶⁵

A képviselőtanács 1874. március 22-i, Kriza János püspök elnöklete alatt tartott ülése első pontjaként jelentik be Gyergyai Ferenc egyházi tanácsos halálát. Fájdalmas részvétüket jegyzőkönyvbe iktatják.⁶⁶

A családi gyászjelentést Gyergyai még élő két húga, Julianna és Kovács Jánosné Gyergyai Klára bocsátja ki. E szerint 1874. március 20-án délután 1 órakor „szívhártyavízkórban” halt meg. 22-én délután 3-kor Kül-Monostor utcai lakásáról temette Ferencz József, akkor még városi lelkész.⁶⁷

A halálesetről nem csak a kolozsvári, de a fővárosi lapok is elég terjedelmesen beszámoltak. A Magyar Polgár szerkesztője, K. Papp Miklós ír róla, mint „legkedvesebb öreg barátjáról” fekete keretes gyászjelentést. „Olyan gyász hírrel kezdem lapunk e rovatát, mely a magyar irodalom minden barátját érzékenyen fogja találni. Az úttörők, az erőben soha nem lankadó, a lelkesedésben örökké ifjú magyar írók egyikét veszítettük el, kinek szerény munkálkodása a legjobbak, a legtisztábbak közé tartozott” - kezdi sorait. Hangsúlyozza, milyen közvetlen barátság fűzte Gyergyait az ifjú nemzedékhez, melyet állandóan munkára ösztönzött.⁶⁸ A szintén K. Papp Miklós szerkesztette Történeti Lapok április 26-i száma közli Gyergyai legrészletesebb, máig forrásértékű életrajzát. Ennek összeállítását a Keresztény Magvető is ígéri⁶⁹ rövid híradásában, de közlésére nem kerül sor. A Fővárosi Lapok Gyergyai szabadelvűségét, élete végéig megmaradt szellemi frissességét emeli ki. A Budapesti Közlöny a rövid híradás után visszatér Gyergyai személyiségének, zenei pályájának jellemzésére. Még a Vasárnapi Újság című képeslap sem feledkezik meg a tudós nyelvészről és nemes érzésű férfiúról.⁷⁰

Gyergyait a Házsongárdi temető I. B. parcellájába temették díszsírhelyre. A felszámolásra ítélt sírról a magas termésköoszlopot a Gyergyai család Mihálytól származó ága saját sírkertjébe szállíttatta, ma is ott áll⁷¹, hátulján olvasható eredeti felirata: „Itt nyugszik /GYERGYAI/FERENCZ/Kolozsvár/városi/nyugalmazott/királyhíró./Élet 75 évet./meghalt 1874/márcz. 20-án”. Azóta csak egyetlen alkalommal idézték fel Gyergyai emlékét, első kötete megjelenésének századik évfordulóján, 1956. december 28-án az Igazság című kolozsvári lap Haladó hagyományaink rovatában.⁷²

Gyergyai Ferenc a reformkor és az önkényuralom korának művelt kolozsvári polgára volt. Bizonyos mértékig polihisztor: jogász-tisztviselő, politikus, fordító, szerkesztő, muzsikusként és nyelvész. Az operákat kivéve sehol sem

játszott főszerepet, a szorgalmas és kitartó közkatonák közé tartozott. Élettere szülővárosa volt, amelynek szolgálatában közel negyven évet dolgozott. Egyedül nyelvészeti munkásságára figyeltek fel szélesebb körökben, de ezt is hamar elfeledték.

Jegyzetek

¹ *Kolozsvár leírása 1734-ből*. Szerkesztették: Páter Pál, idősb Pataki István, Gyergyai Pál tanácsosok és Füzéri György, a város főlesküdt jegyzője. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Márkos Albert. Kolozsvár, 1944.

² Kelemen Lajos: *Gyergyay [I] Mihály ötvöskönyvei*. In: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 161-163.

³ Gaal György: *Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebeszet erdélyi úttörője*. Keresztény Magvető, 1996. 2. sz. 84-91.

⁴ *Gyergyai László [és Pál] jegyzetkönyve*. Kézirat a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állagában. Jelzete: Ms. U. 88.

⁵ L. J.: *Gyergyai Ferencz. (Életrajz)*. Történeti Lapok 1874. 4. sz. 63-64.

⁶ Latin címe: *Protocolum Classificationis sive fructus et effectus Testamenti Sukiani* (1798-1832). Kéziratot kötet az Unitárius Püspökség levéltárában.

⁷ Vö. *A magyar királyi jogakadémiák és joglíceumok története*. Hivatalos adatok alapján. Pest, 1873. 179-208.

⁸ Ifj. Gyergyai Ferenc Marosvásárhelyt 1822. június 18-án kelt levele édesapjához, Gyergyai Lászlóhoz. (A szerző családi irattárában.)

⁹ Valamennyi eredetiben vagy másolatban a szerzőnél a családi irattárban.

¹⁰ A Magyarkályánból 1822. július 22-én kelt levél gépelt másolata a szerzőnél. (Nem sikerült kiderítenünk, hogy a csak másolatban meglévő leveleket honnan másoltatta ki - a családi irattár részére - az 1940-es évek elején dr. Gyergyay Árpád.)

¹¹ Gyergyai hivatali pályáját a következő kalendáriumokban közölt tiszti névtárak segítségével tudtuk nyomon követni: *Calendarium novum et vetus ad annum vulgarem MDCCCXXIII*. (Claudiopoli) és a következő kötetek 1847-ig; Új és ó Naptár 1848. szökő évre. Kolozsvárt; Kolozsvári Naptár 1845-ik évre és a következő kötetek 1854-ig. Használtuk még: Erdély Nagyfejedelemség hivatali Tiszti Névtára 1863-ik évre (Kolozsvárt); Ua. 1864-re, Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Oesterreich für das Jahr 1859. (Wien) V. köt. 12.

¹² *Erdély Nagyfejedelemség 1834-ik esztendőben Május 26-kára Kolozsvár szabad királyi városba hirdetett Országgyűlésének jegyzőkönyve*. Kolozsvárt, 1834; *Erdélyi Nagyfejedelemség 1834-ik esztendőben május 26-kára Kolozsvár szabad királyi városba hirdetett Országgyűlésének irománykönyve*. Kolozsvárt, 1834.

¹³ *Erdély Nagyfejedelemség 1837-ik esztendőben április 17-én N. Szeben szabad királyi városba hirdetett Országgyűlésének jegyzőkönyve*. Szeben [1838]; *Beszédek tára*. Záratékul [I] az 1837-dik Országgyűlési jegyzőkönyvhez. Nagyszebenben, 1837. I-II. kötet.

¹⁴ Vö. Egyed Ákos: *Erdély 1848-1849*. Csíkszereda, I. köt. 1998, II. köt. 1999. Gaal György: *Kolozsvár 1848/49-ben*. Honismeret 1998. 4. sz. 13-25.

¹⁵ *Kolozsvár 1848-iki jegyzőkönyvéből.* Történeti Lapok 1875. 14. sz. (júl. 4.) 29. sz. (okt.17). A további kolozsvári eseményeket e szemelvényes közlés alapján idézzük fel.

¹⁶ *Erdély Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének Jegyző-és iró-mánykönyve.* Hiteles kiadás. Kolozsvártt, 1861. [Téves a május 30-i dátum!]

¹⁷ Rövid hírt közöl róla *Követválasztások* címmel az Erdélyi Híradó utódaként megjelenő Kolozsvári Híradó 1848. június 27-i száma.

¹⁸ Vö. Egyed Ákos: *Képviselőválasztás Kolozsvártt 1848-ban.* Széchenyi István megválasztása. Szabadság 1998. júl. 11.

¹⁹ Ellenőr 1848. júl. 9.

²⁰ *1848-ik év július 2-ikán Pesten egybegyűlt nemzeti képviselők közös üléseinek jegyzőkönyve.* (Pesten); *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés.* Szerkesztette: Beér János. A bevezető tanulmányt írták: Beér János és Csizmadia Andor. Budapest, 1954.

²¹ L. J.: *Gyergyai Ferencz.* I. h.

²² Uo.

²³ *Erdély rövid története.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989. 480.

²⁴ Kolozsvári Közlöny 1861. máj. 16., máj. 18.

²⁵ Kolozsvári Közlöny 1861. máj. 21.

²⁶ Kolozsvári Közlöny 1861. jún. 29., jún. 30.

²⁷ *Kolozsvártt a rendőrigazgató- és királybírótság külön választása 1846-ban.* Kolozsvári Naptár 1847-ik évre. 37–40.

²⁸ *Erdély rövid története.* 483.

²⁹ *A kolozsvári Casino részvényesei névsora betűrenddel s annak szabályai.* 1833-ban január 13-án tartott közgyűlés határozata szerint. Kolozsvártt, 1833. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban megtalálható még az 1835-re, 1838-ra, 1842-re és 1856-ra kiadott hasonló füzet. Ezeken kívül van egy Gyergyai szerkesztette 1833-ból származó jegyzőkönyvi kivonat is az unitárius állagban (Bölöni Farkas Sándor hagyatékából).

³⁰ Mind a négy kötet megtalálható a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban C 564 jelzet alatt.

³¹ *Könyvismertetés.* Erdélyi Házi-segéd 1841-dik évre. Harmadik év. Nemzeti Társalkodó 1840. 23. sz. 182–184., 24. sz. 194–196.

³² Kristóf György: *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában.* Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. VI. évf. 1–2. számából.

³³ Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászattig.* Kolozsvár, 1993. 22–27. (Erdélyi Tudományos Füzetek 214.)

³⁴ Szinnei József: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest, IV. köt. 1894. 35–38. hasáb.

³⁵ *Froch Jonathân.* Zschokke után if. Gyergyai Ferencz. *Oroszlány-mátka.* Izidor után Szende Kálmán. Kolozsvártt. Tilsch és fia tulajdona, 1837. (Kül-földi Regénytár. A legkedveltebb idegen új írók munkáiból. II-ik kötet.) 115+100 l. [egy kötetben].

³⁶ *Gyergyai Ferencz.* Budapesti Közlöny 1874. márc. 29.

³⁷ A korabeli kolozsvári operabemutatók rendje és a társulat jellemzése Lakatos István: *A kolozsvári magyar zenés színpad*. (Bukarest, 1977) című kötetében található meg.

³⁸ Lakatos István: *Zenetörténeti írások*. Bukarest, 1971. 76., 131. (A szerző szerint a Teremtés Gyergyai fordította szövegkönyvét ki is nyomtatták.)

³⁹ Erdélyi Híradó 1839. ápr. 11.

⁴⁰ *Brassai kiadatlan levele Gyergyai Ferenchez 1861-ből*. Keresztény Magvető 1927. 3. füz. 228–229.

⁴¹ Rajka László: *A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály története 1860-1934*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859-1934. Szerkesztette. Dr. György Lajos főtítkárr. Cluj-Kolozsvár, 1937. 3–36.

⁴² A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius kéziratárában jelzete: ms.U.2175.

⁴³ *A magyar nyelv sajátságairól*. Írta: Gyergyai Ferencz. Kolozsvárt. Az Evang. Reform. Főtanoda betűivel. MDCCCLVI. 119 l.

⁴⁴ *A magyar nyelv rendszere*. Közre bocsátá a Magyar Tudós Társaság. Budán, MDCCCXLVI. Szerzői: Czuczor Gergely, Nagy János, Fábián Gábor, Vörösmarty Mihály, Fogarasi János.

⁴⁵ *A magyar nyelv sajátságairól* 10.

⁴⁶ Miskolczi Gáspár: *Gyergyai Ferenc a magyar nyelv sajátságairól*. Igazság 1956. dec. 28. (Az alapos nyelvészeti szakismeretekkel megírt tanulmány szerzőjét nem sikerült azonosítani, szinte bizonyos, hogy álnevet használt.)

⁴⁷ *A magyar nyelv sajátságairól*. 108.

⁴⁸ Dr. Ballagi Mór: *A magyar nyelv sajátságairól*. Pesti Napló 1856. aug. 9.

⁴⁹ V. L. [Vadnay Lajos]: *Igénytelen szózat*. Pesti Napló 1856. dec.23., dec. 24.

⁵⁰ Hunfalvy Pál: *A magyar nyelv sajátságairól*. Magyar Nyelvészet 1857. IV. füz. 275–289., V. füz. 361–375.

⁵¹ Gyergyai Ferenc: *Könyvismertetés*. Magyar Nyelvészet. Kolozsvári Közlöny 1856. nov. 22.

⁵² X: *A rendszeres mondatlan alaprajza*. Tankönyvül írta Mátray Gábor. Szépirodalmi Figyelő 1862. ápr. 10. 358–360. Vö. Arany János *Összes művei* XII. köt (1963) 294., 610.

⁵³ *Magyarosan*. Írta Gyergyai Ferencz. „A magyar nyelv sajátságairól” írt jegyzetekhez. Kolozsvárt, 1871. Stein János Erd.Múz.Egyl.könyvtárusnál.212 l; A második kiadás címlapján: *Magyarosan* (A magyar nyelv sajátságairól) Írta Gyergyai Ferencz. Új kiadás. Kolozsvár. Stein János M-Kir. Egyetemi könyvkereskedés, 1892.

⁵⁴ *Magyarosan* 41.

⁵⁵ *Magyarosan* 65–194.

⁵⁶ *Magyarosan* 195–207.

⁵⁷ *Arany János kiadatlan bírálata*. Magyar Nyelv 1917. 161–166. Arany János *Összes művei* XI. köt. (1968) 607., 900–904.

⁵⁸ *Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései*. In: Szabó T. Attila: *Nép és nyelv*. Bukarest, 1980. 46–63.

⁵⁹ Az Unitárius Egyház kézíratos főtanácsi és képviselőtanácsi jegyzőkönyvei az Unitárius Püspökség levéltárában találhatók.

⁶⁰ Kolozsvári Közlöny 1861. júl. 6.

⁶¹ *Főpapi törvényszék jegyzőkönyve* II. köt. (1858–1869). 1861. jún. 13-i ülés 30. sz. (Kézíratos kötet az Unitárius Püspökség levéltárában)

⁶² Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 291.

⁶³ L. J.: *Gyergyai Ferencz*. I. h.

⁶⁴ Az Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve 1868. 396. sz.

⁶⁵ Uo. 1869. 395. sz. és 1870. 37. sz.

⁶⁶ Uo. 1874. 63. sz.

⁶⁷ Halálát az unitárius Halotti anyakönyvbe 1874/16. sz. alatt iktatták. Tévesen minősítik özvegynek.

⁶⁸ *Hírharang*. Magyar Polgár 1874. márc. 24.

⁶⁹ *Necrolog*. Keresztény Magvető 1874. 200.

⁷⁰ Fővárosi Lapok 1874. márc. 27., Budapesti Közlöny 1874. márc. 27., márc. 29. Vasárnapi Újság 1874. márc. 29.

⁷¹ Kertek-Grădini parcella 1133. sz.sír. Út felőli oldalán Dr. Gyulafalvy Tamásné Dr. Gyergyay Judit sírfelirata olvasható.

⁷² Miskolczi Gáspár idézett tanulmánya. Gyergyai szerepel még az Új Magyar Irodalmi Lexikon (1994) I. kötetében: 718. A családnál fennmaradt Gyergyairól egy Barabás Miklós festette (1837-ből származó) arckép és egy Veress Ferenc készítette (talán az 1860-as évekből származó) egész alakos „Cabinet kép”.

SIMÉN DOMOKOS

KÖZÖS MÚLTUNK EMLÉKEIBŐL^{*}

Unitárius–református együttélés (szimbiózis?) a Székelyföldön
a XVI–XVII. századfordulón

A kereszténység történetében a legnagyobb szellemi mozgalom a reformáció, a XVI. századi Európa újjászülője. Új szellem indult útjára, mely felszabadult a középkori egyházi „uralom” alól, a szabad szellem joghoz jutott, és új értékrendszert alakított ki. A türelmetlen korszellemben jelentkezett a „türelem” is. A reformáció a szabadság gondolatának a csírájából nőtt ki, árnyéka a türelmetlenség volt, terméke a „hitviták szenvedélyessége”. A korabeli Erdély politikai, társadalmi, földrajzi adottságainál fogva a hitviták szenvedélyes hangú és hangulatú országává lett Európának. Az alakuló ország János Zsigmond korában háromnyelvű, négy „nemzetiségű” volt, (a negyediknek a románt is bevettem). 14 év alatt négy és „fél” (román ortodox) felekezet nyerte el a tör-

^{*} Elhangzott a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának tudományos ülésén. Megjelent eredeti szövegében a Vallási Néprajz 1996. VIII. 217–234. lapjain. Ez a tanulmány annak rövidített formája. S. D.